

A protokollum lapszáma	A feljegyzésre vonatkozó adatok	A kiadás helye
pp.441–444.	1654. jún. 30., Pápa	Nincs közölve.
pp.445–448.	üres	
pp.449–450.	1655. jún. 1–3., Pápa	Nincs közölve.
pp.451–458.	üres	
pp.459–460.	1656. aug. 20.	Nincs közölve.
pp.461–462.	1655. okt. 30., Pápa	Nincs közölve.
pp.463–478.	üres	
pp.479–483.	1656. ápr. 21–22., Bód	Nincs közölve.
pp.484–486.	üres	
pp.487–492.	1657. máj. 24–25., Pápa	Nincs közölve.
pp.493–494.	üres	
pp.495–496.	1657. nov. 1., Pápa	Nincs közölve.
pp.497–498.	üres	
pp.499–504.	1658. jún. 15–17., Pápa	Nincs közölve.
pp.504-tól	üres	

SIMON SZILVIA

Egy népfelvilágosító mű 1775-ből. A 18. század utolsó harmadában, a felvilágosodás eszméinek hazai elterjedése, valamint a felvilágosult abszolutista kormányzat közegészségügyi és oktatási viszonyainak javítani kívánó intézkedései következtében indult meg a magyar nyelvű népfelvilágosító könyvek kiadása. A magyar nyelv használata gyakran a művek előszavaiban is megfogalmazott széles körű ismeretterjesztő, felvilágosító szándékot mutat. E könyvek kifejezetten gyakorlati céllal íródtak. Szerzőik a babonák, a tudatlanság felszámolását, a hasznos ismeretek terjesztését tűzték ki célul. Többségük a helyes paraszti gazdálkodás kérdéseivel, az egészség fenntartásának szabályaival, a csecsemőápolással és a gyermekneveléssel foglalkozik, de vannak köztük a nép általános műveltségének emelésére szolgáló művek is. Ezek sorába tartozik Molnár János jezsuita szerzetesnek a felvilágosodás eszmeköréből táplálkozó, népfelvilágosító céllal írott munkája, amely 1775-ben jelent meg *Pásztorember, vagy a pásztorok tanításáról két könyv* címmel, Pószonyban, Landerer Mihálynál.

Molnár János a magyar felvilágosodás korának egyik méltatlanul mellőzött, sokoldalú tudósa, a magyar nyelvű tudományos és ismeretterjesztő irodalom egyik első művelője, aki tanári tevékenységével, tudományos munkásságával, egész életével szolgálni kívánta hazáját. Kortársai, Kazinczy, Baróti Szabó Dávid, Horváth Ádám, Virág Benedek ismerték és elismerték, Révai Miklós mesterének, Ürményi József, akinek tanára volt, példaképének tekintette. Az utókor azonban nem becsülte őt érdemei szerint. Egyetlen rövid, és tévedésekkel teli életrajz látott napvilágot róla 1896-ban¹. Zemplén Jolán² ugyan kimerítően és tudományos alaposággal elemzi fizikáját, ám többi művéről, még a teológiaiakról sem készült érdemi méltatás.

¹ PÉCSI Ödön: *Molnár János élete és művei*. Szeged, 1896.

² ZEMPLÉN Jolán: *A magyarországi fizika története a XVIII. században*. Bp. 1964.

Kép nem maradt fenn róla, de 1787-ben Kazinczy – aki Szepesváralján látogatta meg – ilyenek látta: „Szálás, csontos férfi, nyájas, beszédes, ömledező, de aki soha nem nevette...”³ Egy későbbi visszaemlékezésben pedig ezt olvashatjuk: „magas, inkább sovány, mint hízott, barnahajú ember volt. Mindig komoly, de éppen nem mogorva, tekintete nyílt és élénk, társalgása mindenivel szemben nyájas; akit egyszer megszeretett, ahhoz mindvégig ragaszkodott.”⁴

Életútja nem bővelkedik különös fordulatokban. A Győr megyei Csécsényben született 1728-ban egy szegény molnármester fiaként. A győri és a pozsonyi jezsuita gimnáziumban tanult. 1745. október 15-én lépett a jezsuita rendbe. Bécsben, Szokolcán, Grácban és Kassán folytatta tanulmányait, közben azonban a rend hagyományainak megfelelően tanított is, Sárospatakon, Kassán, Esztergomban, Budán és Nagyszombatban. 1756-ban ismét Grácba küldték, hogy teológiai tanulmányait befejezze. Négy évet töltött itt. 1759-ben szentelték pappá Nagyszombatban. Megtanult németül, franciául, de tudott latinul, görögül és héberül is. 1759–1767-ig Nagyszombatban etikát, retorikát és bölcseletet, később Kolozsváron, Győrben, Budán és Nagyváradon teológiát tanított. A rend feloszlása után néhány évig szülőfalujában lelkészkedett. 1776-ban kinevezték a budai királyi akadémia igazgatójává, és az egyetemi tanács assessorává. A kortársak szerint kiváló tanár volt.⁵ 1784-ben II. József szepesi kanonokká nevezte ki. Húsz évet töltött itt elvonulva, csendes, de folytonos munkában. A szepesi káptalan irattárában található feljegyzések szerint minden idejét, olvasással és írással töltötte.⁶ Itt halt meg 1804-ben, 76 éves korában. Hatalmas életművet hagyott az utókorra, amelyben fordításokat, egyháztörténeti,⁷ dogmatikai,⁸ hitvédelmi⁹ műveken, egyházi beszédeken¹⁰ kívül természettudományi,¹¹ építészeti,¹² pedagógiaelméleti műveket,¹³ tankönyve-

³ KAZINCZY Ferenc: *Pályám emlékezete*. In: KAZINCZY Ferenc: *Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*. Bp. 1979. 290.

⁴ Tudományos Gyűjtemény 1819. XI. 117.

⁵ Ürményi József országbíró, a Ratio Educationis egyik alkotója, aki tanítványa volt, mindig a legmelegebb szavakkal emlékezett meg róla.

⁶ Vö. PÉCSI Ödön: *Molnár János élete és művei*. Szeged, 1896. 12.

⁷ *Az anya-szent-egyháznak történeti. Mellyeket a régi, és utóbbi írók válogatott nyomdoka-szerent egybe-szedett, és elé-adott. I.–IV.* Nagyszombat, 1769., 1770., 1771., 1788.

⁸ *Concionum dogmaticarum, ac moralium dominicis totius anni congruentium synopsis. Plures eadem die sacras orationes repraesentans ea ratione, ut praeter thema epitome exordii, patriumque sermonis ceterarum proponatur, instructa verbi Dei, sanctorumque patrum sententiis.* Cassoviae, 1787.

⁹ *A megtérő reformatus elmékedéséről négy könyve.* Nagyszombat, 1763.; *Az oltári szentségről és áldozatról a reformátusok paizsa ellen hármias könyv.* Pozsony, 1775.; *De ratione critica legendi libros modernii temporis sine iactura religionis, et veritatis.* I–II. Posonii & Cassoviae, 1776.

¹⁰ *Urnapi prédikáció, mellyel urunk 1769. eszt. pünkösöd havának 25. napján a n. kolozsvári közép-öreg utcán tartott.* Kolozsvár, 1769.; *Egész esztendőnek vasárnapira és innepire szolgáló prédikációk.* Posonii – Cassoviae, 1777.; *Szent Ágoston hármias levele, mellyeket megmagyarázott és okató fejtegetésekkel eléadott a római közönséges hitűeknek lelki vigasztalásokra.* Pozsony, 1780.

¹¹ *A természetiokről. Newton tanítványainak nyomdoka szerent hat könyv.* Posonii – Cassoviae, 1777.; *Zoologicon. Complexum historiam natvralem animalivm, monvmentis inavgvrationis Bvdensis institvtae e decreto, formylisqve Mariae Theresiae... insertvm.* Budae, 1780.; *Phytologicon, complexum historiam naturalem vegetabilium.* Budae, 1780.; *Oryctologicon, complexum historiam naturalem mineralium.* Budae, 1780. (Összefoglaló címe: *Physiologicon complexum historiae naturalis.* A három verses munka kéziratái és cenzúrai példányai megtalálhatóak az Egyetemi Könyvtárban.)

¹² *A régi jeles épületekről.* Nagyszombat, 1760.

¹³ *Petrovszky Sándor urhoz... tizenöt levelei. midőn ötet a jó nevelésről való írásra ösztönözné.* Posonii – Cassoviae, 1776.

ket és közművelődési célokat szolgáló munkákat is találunk. Kéziratban maradt egy a magyar történelmet bemutató tankönyve is.¹⁴

Az 1775-ben megjelent *Pásztoember, vagy a pásztorok tanításáról két könyv* című munkájának megírását az ajánlás szerint Petrovszky Sándor lovas főhadnagy szorgalmazta, és megjelentetését is ő tette lehetővé. A szerző a mecénást „a köz jó nagy gondú és érdemű nevelőjének” nevezi.¹⁵ A bevezetésben arról ír, hogy a főhadnagy egy beszélgetés során Faludi Ferenc műveire utalva kifejtette,¹⁶ hogy születtek művek a „nemes emberről”, az „udvari emberről”, de a szegény „Pásztor Emberről”, aki „Istennek, Embernek, Hazának” oly sok hasznot hajt munkájával, megfeledeztek. Pedig nagy mulasztás a pásztorokat tudatlanságban, tanítás nélkül hagyni, hiszen ők értelmes emberek, és a haza hasznos polgárai. A szerző hangsúlyozza, hogy Isten a szegény embereket is szép elmebeli tulajdonságokkal ruházta fel, és az, hogy nem tanulhatnak, nem az ő bűnük. Molnár János maga is szegény sorból származott, és soha nem tagadta meg azokat, akik közül jött, nekik akart használni, ismereteket nyújtani ezzel, és a többi ismeretterjesztő művével is.

A pásztoemberekhez szólva kiemeli, hogy a könyv olyan hasznos munka, amelyet minden egyszerű ember, akit az Isten józan elmével ruházott fel, megért. Javasolja, hogy közös „kenyerezés”, „pipázás”, „faragás” közben, aki olvasni tud, olvassa fel a többieknek a könyvet. Igaz, „ritka a Pásztorok között, aki olvasni tudjon”, jegyzi meg a szerző, ezért a pásztorok gazdáihoz és gazdaszonyaihoz fordulva őket kéri, hogy „mulatság gyanánt vagy egyenes ösztönzéssel” olvassák fel a könyvet a „mezei tselédek jobbítására.”

Hosszasan fejtegeti, hogy mennyivel többet érnének el a gazdák a szegény írástudatlan nép nemesítése terén a szép szóval történő oktatással, erkölcsnemesítő, tudást növelő könyvek felolvasásával, „mint a pattogó, durva fenyegetődéssel.”

A könyv első része a pásztorok Isten, a második része az emberek előtti megbecsüléséről szól. Bibliai történeteken keresztül mutatja meg, miért választott nép Isten szemében a pásztoroké. Példákkal bizonyítja, hány vitéz, fejedelem és próféta került ki a pásztorok közül.

A második részben a szerző leírja, milyen sokféle dolgot köszönhet a nemzet a pásztoroknak. Az ő érdemük az asztalra kerülő „jó fűz hús”, a „meleg ködmön”, a „tsizma”, de a „vitéz gyors paripája” is. A pásztor alapvető dolga az állatok őrzése, nevelése, de ezen kívül más módon is elősegítheti hazája és önmaga boldogulását. Ha „elkerüli a lélekvesztő henyélést”, marad ideje olyan tevékenységek megtanulására, amelyek „a Pásztoroknak első dolgával is egybe-férhetnek.” Az állatok őrzése közben a mezőn a pásztorok foglalkozhatnak hálól fonással, vagy a „fából készülő sokféle edénynek, kalánnak, tányérnak, vedernek, igának, járomnak” készítésével. Ezek a mesterségek könnyen megtanulhatók, és egy értelmes ember hamar elsajátítja a fogásokat.

A szerző javasolja, hogy az egyes vidékeken a pásztorok vezető emberei tartsanak tanácskozást, nézzenek körül, mit készítenek a környékbeli mesteremberek, mit árulnak a kereskedők, „s gondolják meg: nem lehetne-e egyik Pásztoroknak az egyik Mester-ember példája szerént, a másiknak, s a többinek egyebek nyomdoka-ként valamit próbálni, s arra szoktatni kisdied kortól a fiatalabb Pásztorokat?”¹⁷ Nézete szerint egyszerű módon, de szorgalommal és kitartással számos hasznót hozó egyéb tevékenységet is megtanulhatnának és végezhetnek a pásztorok napi munkájuk mel-

¹⁴ *Historiae Hungariae Synopsis; Analecta artium et scientiarum, quae in scholis grammaticis et institutis secundum regium institutum in Hungaria pertractantur.* OSZK Kézirattár.

¹⁵ A buzgó katolikus Petrovszky család a Somogy megyei Bükkösd uraként szép barokk templomot építtetett a községben.

¹⁶ FALUDI Ferenc: *Istenes jóságra és szerencsés boldog életre oktatótt nemes ember.* Nagyszombat, 1748.; FALUDI Ferenc: *Istenes jóságra és szerencsés boldog életre oktatótt nemes asszony.* Nagyszombat, 1748. FALUDI Ferenc: *Bölcs és figyelmes udvari ember.* Nagyszombat, 1750.

¹⁷ MOLNÁR János: *Pásztor ember.* Pozsony, 1775. 72.

lett. Ilyen például a gyógynövények gyűjtése, szalmából, vesszőből használati tárgyak készítése. „Jobbulni kell, igyekezni kell”, vallja a szerző, és ennek egy lehetséges útja az új dolgok megtanulása. Ez a szép hasznot is hozó tevékenység kettős értékű. Egyrészt az eladott árukból befolyó összeg segíti a pásztor és családja megélhetését, másrészt elvonja őket olyan nem kívánatos dolgoktól, mint az ivás és a henyélés.

Köztudott, hogy a pásztorok sok időt töltenek a mezőn éjjel és nappal. Ezt az időt sokan elvesztegetik, pedig lelkük épülésére, a természet megfigyelésével is eltölthetnék. Ebben kíván nekik segítséget nyújtani a Molnár János azzal, hogy a természeti jelenségeket közérthető stílusban, de tudományos alapon magyarázza, éppen azért, hogy a pásztorok megértsék ég és a föld titkait, változásának okait. Úgy gondolja, hogy a pásztorok a Nap, a Hold, a csillagok, a szivárvány, a szél, a tűz szemlélését tudatosabban végezhetik, ha vannak bizonyos alapvető ismereteik ezekről, és nem csak a tudatlanságból eredő babonákra hagyatkoznak.

A szerző kora új természettudományos eredményeit felhasználva magyarázza a Nap járását, a holdtölte és a holdfogyatkozás jelenségét, az „bűjdosó tsillagok” mozgását, a szél keletkezését, a szivárvány megjelenésének okait, a villámlást és a mennydörgést, az árapályt a tűz és a víz, a meleg és a hideg, a fény, a színek problémakörét, a „levegőég” tulajdonságait, a szélmalom működését, sőt az elektromosságot is. Ezek mind olyan jelenségek, amelyekkel a pásztor nap-mint nap találkozik. Molnár János fontosnak tartja, hogy mindezekről pontos, és tudományosan megalapozott fogalmak legyenek a mezőn élő embereknek. Értsék a jelenségek okait, és ne féljenek olyan dolgoktól, amelyek egyszerű érvekkel magyarázhatóak és így mindenki számára érthetőekké válnak. Részletesen ír például a Napról, mely „néha egyenesebben és meredékebben, néha pedig harántékosabban ereszti a földre a sugárit. Emekkor több sugár el-tsúszik a fejünk fölött, s a földbe bé nem ereszkedik, azért télen, amikor történik, kevesebbet melegíti a földet. Nyáron ellenben, mint-hogy nagyobb karikát vet fejünk fölött, tovább melegít, s egyenesen több sugárt ereszt a földbe, azért melegebb sokkal a föld. Az a melegség meg-indítja a föld nedvességét, meg-aprítja s alkalmatossá teszi, hogy azt a gyökér magához szíjja. Így nevedik a fű, a fa...”¹⁸ A szivárvány jelenségének magyarázatakor például nem felejt el megjegyezni, hogy „gyermek költemény, hogy a szivárvány embert vagy békát szí maga felé.”

A természetben élő pásztor szoros közelségben él az állatokkal. A szerző véleménye szerint fontos, hogy aki állatokkal foglalkozik, ismerje is azokat. Szórakoztató, egyszerű formában, de mégis tudományos alapossággal tárgyalja a különböző állatok tulajdonságait. Érdekesképpén ír olyan, nálunk nem honos állatokról, mit például az elefánt, a tigris, az oroszlán, a párdúc, a teve, a majom, a strucc, de a könyv e részének gerincét az itthon ismert állatok leírása adja. Ír a medvé-ről, a farkasról, a lóról, a rókárról, a samárról, a kutyáról, a sünről, a borzról, a mókusról, a vidráról, a menyérről, a hangyáról, a gólyáról, a galambról, a hollóról, a tyúkról, a fecskéről, a harkályról, a sasról, a méhekről. Az állatok külső és belső tulajdonságain, hasznán és kárán kívül érdekes és tanulságos történetekkel is fűszerezi a szerző ezeket az ismertetéseket.

Külön hangsúlyozza, hogy könyve olvasása hasznos, de szórakoztató is, és ami ennél fontosabb, továbbgondolásra, közös beszélgetésekre serkentő. Munkája végén olyan könyveket sorol fel a szerző, amelyek a szegény, iskolázatlan embereknek érthetőek és hasznosak.

FEHÉR KATALIN

¹⁸ Uo. 86–87.